

EESTI KEELE PAARIST VÕIMALIKUST IGIVANAST ISEÄRASUSEST

Ago Künnap

Üks armsamaid lugemisi läbi kahe aastakümne on mul olnud minu auväärt õpetaja Huno Rätsepa "Eesti keele ajalooline morfoloogia I–II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele" (Rätsep 1977–1979). Samojeedi morfoloogina olen selle ikka ja jälle kätte võtnud, et nõu või kinnitust leida. Ning sageli kahetsenud, et esimesele kahele vihikule, mis käsitlevad tüvetüüpe ning arvu- ja käändekategooriat, järke pole ilmunud. Rätsepa õpivahend on näide selle autori eruditsioonist, süsteemsusest, kriitilisusest ja lapi-daarsusest. Niisugused on ka tema teised kirjatööd ning samuti loengud.

Muidugi on see õpivahend kirjutatud traditsioonilises uurali ja läänemeresoome algkeele vaimus, mida me tollal ju kõik järgisime. Minu hilisem lahtiütlemine sellest traditsioonist ei kahanda kõnealuste kahe vihiku väärtust karvavõrragi, seda mitte ka minu enda silmis. Kui ma järgnevas pakun välja paar tagasihoidlikku oletust mõneti teistsuguses vaimus, ei taha see olla lugupeetud juubilari töö kriitika, vaid otse vastupidi – austusavaldus tema poolt tehtule: need oletused on sündinud just seetõttu, et Rätsepa vihikud loovad kindlustunde lähteinformatsiooni ammendavuses ja usaldatavuses. (Samast kindlustundest lootsituna lähtusin ma patune (lõunaeesti *patane*, mille juurde tuleme veel tagasi) kunagi loenguil üliõpilastele struktuurilist keeleteadust tutvustades julgelt oma kirjapanekutest Rätsepa loenguil.)

Minu oletuste teiseks ajendiks on asjaolu, et kui me lähtume eesti – nagu mis tahes muu uurali – keele korral sellest, mis temas tegelikult leidub ning mitte traditsioonilisest uurali algkeele ja/või keelepuuhüpoteesist, võime selle keele mineviku kohta teha hoopis teistsuguseid oletusi, kui seni tehtud on.

Lähtudes Tartu geneetikute väitest, et eestlaste tüüpiline genofond on 18 000 või märksa enam aastat vana, tundub mõeldav, et eestlaste esivanemad nihkusid mannerjää sulades vähehaaval põhja poole ja võisid jõuda juba 12 000 aasta eest Eesti alale. (Vanimad avastatud inimtegevuse jäljed Eesti lõunaosas – Pulli asula-

kohas – võivad olla kuni 11 000 aastat vanad.) Kuna geneetikud pole leidnud jälgi mingist suuremast migratsioonist Eesti alale pärast eestlaste esivanemate esmasaabumist siia, on põhjust arvata, et siin elasid sellest ajast peale kuni tänini ikka nendesamade algsete eestlaste esivanemate järglased.

Selle lihtsakoelise skeemi kohaselt pole mingit põhjust oletada, et Eestisse jõudnud eestlaste esivanemad oleksid siin kõnelnud kunagi midagi muud kui eesti keelt (muidugi selle varasemates esinemisvormides). Kas nad kõnelesid seda ka juba 18 000–12 000 (11 000) aasta eest kuskil Eestist lõuna pool, pole niisama tõenäoline, kuid mitte välistatud. On mõeldav, et siis või veel varem võisid nad kasutada mingit muud keelt ja seejuures hoopis mitteuraalset. Nimelt võidi põhjapoolses Euroopas (mannerjää äärest muidugi sobivas kauguses) Inglismaast Uuraliteni kõnelda väga paljusid erinevaid keeli, mis ühisest elatuse hankimise viisist – suurulukite küttimisest ja kalastamisest – johtuvalt aja jooksul *lingua franca* tüüpi vahenduskeele abil üksteisega sarnastusid, kuid tõenäoliselt mitte lõplikult, vaid ainult teatud piirini.

Traditsiooniliste mõistetega opereerides võiks ilmselt just seda vahenduskeelt nimetada uurali algkeeleks. Viimane polnud seejuures tavaline, täisväärtuslik, elav keel, vaid ainult eri keelte elementidest koosnev, mitmes suhtes puudulik keelekuju ning oma suures läänest itta ulatuvusvahemikus küllaltki varieeruv. Samal viisil edasi opereerides ütleksin, et pole põhjust imestada uurali algkeele traditsiooniliste rekonstruktsioonikatsete tulemuste keelelise vaesuse ja ka vastuolulisuse üle: tegelikult rekonstrueeritakse ju *lingua franca* tüüpi keelt, mitte aga kunagist laitmatult funktsioneerinud täisväärtuslikku keelt.

Kõige selle tõttu pole vähimatki kohustust oletada, et eesti keelekuju on kunagi tekkinud koos kõigi teiste või vähemalt osa uurali keeltega mingi elava täisväärtusliku keele hargnemisel erinevateks keelteks. Protsess on olnud pigem hoopis vastupidine. Nii on nüüdne eesti keel võinud säilitada ühest või mitmest – sealjuures mõeldavalt mitteuraali – keelekujust pärinevaid elemente või koguni põhijooni, mida ülejäänud või vähemalt paljud uurali keeled pole tarvitsenud kunagi tunda. Niisugustest eeldustest lähtudes omandab mõtte nende elementide ja joonte otsimine eesti keelest. Järgnevas pakuksingi välja paar oletatavat leidu, lähtudes võimalikult rangelt sellest, mis eesti keeles tegelikult olemas on, mitte aga

sellest, mis mingitel kaalutlustel peaks temas olema või varem olema olnud.

Minu Pärnus sündinud ja poisikesena Viljandisse kolinud vanaisa ütles üsna ühiskeelsel Nõmmel kaua elanuna ikka *käsa* ja *kiva*, mille üle lapsena väga imestasin ja tulutult juurdlesin. Nüüd tean ma, et võisin tema suust kuulda midagi väga ürgset ja eesti keelele ainuomast.

Rätsep kirjutab eesti keele *a*-mitmuse kohta, et seda on ajalooliselt peetud *i*-mitmuse teisendiks. *a*-mitmuse ea osas on ilmselt kaasaraäkimise õigus mitte ainult sellistel üksiktuletistel, nagu *püksatu*, *tükati*, *S pani käed rista* (Rätsep 1977: 14–17), vaid ka harvadel, kuid ometi olemas olevatel murdevormidel, nagu *V hargahutma* 'sisustama', *L, V jutak(as)* 'jutukas', *R kahjama* 'kahetsema', *S, L, K kahjatsema* id., *T kivastik* 'kivine koht', *K kondakas* 'kondine', *T kõivane* 'kasest', *V kõivastik* 'kaasik', *T, V patane* 'patune', leivu *pataline* id., *patatama* 'pihile võtma', *V poisa* 'poisike', *V põllatõ* 'põld', *L püstanaed* 'püstaed', *L, K püstand(-)* 'püstaed, püst-', *S püstasilmi* 'suurisilmi', *R, S, L rista-rästa* 'risti-rästi', *K tikal* 'pulk, kepike', *L, K tükaline* 'laiguline', *S, L, K tüka-tomba* 'tükkaaval, tükati', *I untama* 'hundiga villu kohestama', *S, K, V varjatus* 'varjutus', *V võrgalene* 'võrguga kalastaja' (Vt. Pall 1982–1989.)

Vaevalt et neid kõiki võib seletada *a*-mitmusest lähtuvaiks, s.t. umbes nii: "juttudekas", "kividestik", "kontidekas", "kõivu-destik" jne. Ka häälikuanaloogia mitmuse *pat(t)a(-) > patune > patane* oletamine ei tundu usutavana. Pigem on nii ilmsetes *a*-mitmuse vormides kui ka *patane*-tüüpi tuletistes tegemist mingi eesti keele igivana iseärasusega, kust see ka ei pärineks.

Kord juba **mitmusest** kõneldes peatuksin ka eesti keele selle iseärasuse juures, et noomenite mitmuse kogu käändeparadigma-välja arvatud partitiiv – moodustatakse tunnuse **t* abil. See moodustusviis ei ole küll omane lõunaeesti murretele, kus obliikvakäändetes on **i*. Üksikuid **t*-lisi obliikvakäändeid leidub aga liivi keeles. Ma ei tõttaks kõnealust eesti **t*-paradigmat kuulutama väga nooreks nähtuseks. Teatavasti on sõlkupi keeles olemas eranditult **t*-tunnuseline noomeni mitmuse käändeparadigma. Ühtlasi toetan Paul Alvre oletust läänemeresoome mitmuse tüüpide **kala-δe-n* ja **kalo-i-δe-n* küllalt suurest vanusest, kuna sõlkupi **t*-tunnuselise mitmuse genitiivi asemel kasutavad põhjasamojeedi keeled mitmuse genitiivis topelttunnust **i + *t*. Olen pidanud seda

kõike läänemeresoome–samojeedi kunagiste kontaktide tulemuseks (vt. Künnap 1996a: 67–68).

Rätsep kirjutab edasi eesti **terminatiivist**, et sellel “puudub otsene käändevaste sugulaskeeltes. *ni*-lõpulise käändena esineb ta ainult eesti keeles. [...] Terminatiivilõpp *-ni* pärineb varasemast vormist **-nnik ...*” (Rätsep 1979: 71–72). Tuletan taas meelde, et samojeedi keelte noomenite absoluutse deklinatsiooni latiivi (*kuhu?*-käände) üldkasutatavaks sufiksiks on **-ntV(η)*. Pidades silmas arengut *nt > nn > n*, mis on tuttav nii läänemeresoome kui ka samojeedi keeltele, võiks vaatlusaluste käänete korral olla taas tegemist nende keelte vahelise kontaktiinähtusega. Nõnda siis võiks ka eesti *ni*-terminatiiv olla käändena ürgvana.

Minnes üle verbi poolele, mida Rätsepa vihikutes pole käsitletud, vaatleksin veidi oletatava alguurali ***ś-mineviku** oletatavaid jälgi eesti keeles. Juba József Szinnyei arvas, et eesti idamurde Kodavere eitava abiverbi mineviku pöördeparadigma *esin, esid, es, esima, esita, esid* on moodustunud eesti keele üldise hilise *si*-mineviku (**makat-i-n > magasin*) eeskujul (Szinnyei 1910: 144). Sama võiks arvata ka liivi eitava abiverbi mineviku pöördeparadigma *iz, ist, iz* jne. kohta. Rootsilapi eitava abiverbi mineviku *čč*-line pöördeparadigma pole aga üldse tagasiviidav **ś*-le, kuigi seda on püütud vägisi teha (vt. Korhonen 1981: 266–267). **ś*-minevik esineb ikkagi eelkõige nendes uurali keeltes, kus on olemas ka **ś*-tunnuselised verbaalnoomenid (partitsiibid): *mordvas*, *obiugris* ja *samojeedis*. Viimastest ainult *mordvas* ja *samojeedis* on **ś*-minevik kasutusel ka eitavas abiverbis, seejuures täisparadigmana, näiteks *mordva ezin, ezit' es* jne. (Vt. ka Künnap 1996b.) Selle täisparadigma olemasolu ei kohusta meid siiski oletama **ś*-mineviku täisparadigmat ka idaeesti, liivi ja rootsilapi eitava abiverbi korral.

Ilmneb seega, et **ś*-minevik on omane just Siberi uurali keeltele: *obiugrile* ja *samojeedile*. **ś*-minevikku tunnevad ka mitmed paleosiberi keeled (vt. Audova 1996), nii et tegemist oleks Siberi keeleareaalile iseloomuliku nähtusega. **ś*-mineviku esinemine *mordvas* pole seejuures kuigi üllatav: *mordva* keelte ehituses on rohkesti Siberi uurali ja mitteuurali keeltele omaseid jooni (vt. eriti Puztay 1995: 83–95). **ś*-mineviku puudumine läänemeresoome ja lapi keeltes on niisiis nende keelte algupärane joon.

Igivanaks eesti keele iseärasuseks, mis on ühine teiste läänemeresoome keeltega ja edasi samojeedi, eelkõige lõunasamojeedi keeltega, võib ilmselt pidada ka eesti keelele omast **ja-tegijanime** kasutamist atribuudina, näiteks *haukuja koer*, *varastaja harakas*, *hauduja kana*, vrd. näiteks sõlkupi (Castrén) *si'ai-gum* 'Lügner' (sõna-sõnalt 'valetaja inimene/mees'), kamassi (Donner) *t'oli kuza* 'diebischer Mensch, stehlender Mensch' (sõna-sõnalt 'varastaja inimene') (vt. ka N.-Sebestyén 1964: 277). Pole võimatu, et siin on taas tegemist jäljega läänemeresoome keelekuju kontakteerumisest samojeedi keelekujuga.

Usun, et selliseid uurali keelkonna seisukohast enam või vähem erandlikke igivanu jooni on eesti keeles üsna rohkesti. Traditsioonilise uurali algkeele/keelepuumalli kammitsaist vabanenud lähenemisviis lubab neid kindlasti juurde leida.

KIRJANDUS

- Audova, I. 1996**, On the *s*-Preterite of Uralic Languages and the Verbal *s*-Suffixes in the Siberian Non-Uralic Languages. – A. Künnap (ed.), *Fenno-Ugristica 20. Uralic Languages in European and Siberian Linguistic Context*, Tartu, pp. 23–28.
- Katz, H. 1970**, Zwei Etymologien. – *NyK 72*, S. 147–150.
- Korhonen, M. 1981**, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370).
- Künnap, A. 1994**, On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages. – A. Künnap (ed.), *Minor Uralic Languages: Structure and Development*, Tartu-Groningen, pp. 83–87.
- Künnap, A. 1996a**, On Some Similarities Between Finnic-Lapp and Samoyed Languages. – A. Künnap (ed.), *Fenno-Ugristica 20. Uralic Languages in European and Siberian Linguistic Context*, Tartu, pp. 65–72.
- Künnap, A. 1996b**, Was geht auf die gemeinsame uralische Grundsprache zurück? – L.-G. Larsson (Hrsg.), *Laponica et Uralica. 100 Jahre finnisch-ugrischer Unterricht an der Universität Uppsala. Vorträge am Jubiläumssymposium 20.–23. April 1994*, Uppsala, S. 241–247.
- N.-Sebestyén, I. 1964**, Eine ungelöste ungarische Etymologie. – *ALHung XVI 3–4*, S. 275–284.
- Pall, V. (toim.), 1982–1989**, Väike murdesõnastik, Tallinn.
- Pusztay, J. 1995**, Diskussionsbeiträge zur Grundsprachenforschung. (Beispiel: das Protouralische), Wiesbaden (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 43).
- Rätsep, H. 1977–1979**, Eesti keele ajalooline morfoloogia I–II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele, Tartu.
- Szinnyei, J. 1910**, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig.